

UOT 551.8+930.26

ABŞERON İQTİSADI RAYONUNUN TƏBİİ-COĞRAFI VƏ EKOLOJİ ŞƏRAİTİNİN ÜRƏK-DAMAR XƏSTƏLİKLƏRİNƏ TƏSİRİNİN TİBBİ-COĞRAFI QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**S.İ.RZAYEVA, A.R.MƏMMƏDOVA***Azərbaycan MEA H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu**Solmaz-isaq@mail.ru*

Məqalədə ətraf mühit komponentlərinin tibbi ekoloji qiymətləndirilməsi, xəstəliklərin yaranması və yayılmasının tibbi-coğrafi şəraiti təhlil olunur. Təbii coğrafi şəraitin və ətraf mühit amillərinin orqanizmə təsiri və bölgələr üzrə xəstəliklərin yayılmasının səbəb-nəticə əlaqələri öyrənilmişdir. Abşeron iqtisadi rayonunda da ürək-damar xəstəliklərinin yayılma coğrafiyasının müxtəlifliyi, onların nə dərəcədə yayılması aydınlaşdırılır. İqtisadi-coğrafi rayonun ərazisinin təbii-coğrafi şəraitini öyrənmək, yaranmış hər hansı bir xəstəliyin areallarını müəyyən etmək, onlara qarşı mübarizə üsulları təhlil olunur. Ekoloji gərginlik, stress, əsəb, şüalanma, qidalanma rejimi, qidaların tərkibinin keyfiyyətsiz olması, modifikasiya olunmuş məhsullar və s. kimi amillərin xəstəliyin artmasında nə dərəcədə rolunun olması aydınlaşdırılır. Əhali arasında xəstəliyin lokalizasiyasına görə qiymətləndirilməsi göstəricilərinin təyini və onların maarifləndirilməsi yolları müəyyən edilir.

Açar sözlər: tibbi-coğrafi, ürək-damar, Abşeron, ekoloji şərait, ətraf mühit, insan səhhəti, əhalinin sağlamlığı, iqlim dəyişikliyi, xəzri-gilavar küləyi

Giriş. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun tərkibinə Bakı və Sumqayıt şəhərləri, Abşeron, Xızı inzibati rayonları daxildir. İqtisadi-coğrafi rayon ölkənin şərqində, Xəzər dənizinin sahillərində yerləşir və əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malikdir. Sahəsi 5,42 min km²-dir və ölkə ərazisinin 6,3%-i əhatə edir. Rayonun relyefi dağətəyi təpəli düzənliklər və alçaq dağlıqdan ibarətdir. Quru subtropik iqlim səciyyəvidir. İqtisadi-coğrafi rayonda əhalinin sayı 529,7 min nəfərdir və ölkə əhalisinin 28,5%-i burada yaşayır. Əhalinin orta sıxlığı hər km²-ə 488,9 nəfər, urbanizasiya səviyyəsi 98,4 nəfərdir.

Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonu neft, təbii qaz, əhəng daşı, sement xammalı, kvars və tikinti qumları ehtiyatlarına malikdir. Abşeron yarımadasında zəngin balneoloji ehtiyatlar, bundan başqa bol günəş və külək enerjisi ehtiyatları vardır. Müalicə əhəmiyyətli mineral sular səthə çıxır (Şıx, Suraxanı). Çoxlu palçıq vulkanı (Keyrəki, Lökbatan və s.) yayılmışdır. Abşeronda sənayenin bütün sahələri inkişaf etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Abşeron iqtisadi rayonunda ətraf mühit komponentlərinin tibbi ekoloji qiymətləndirilməsi və onların ürək-damar xəstəliklərinin yaranmasında və yayılmasında rolunun öyrənilməsi, əhali arasında xəstəliyin lokalizasiyasına görə qiymətləndirilməsi göstəricilərinin təyini və onların maarifləndirilməsi yollarının müəyyən edilməsi tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edir.

Tədqiqatın şərh. Təbiət və insan səhhəti, iqlim və insan səhhəti haqqında elmlər inkişaf etdikcə ayrı-ayrı təbii amillərin, xüsusilə meteoroloji ünsürlərin insan səhhətinə təsiri aşkarlanmış, dəqiqləşdirilmiş və artıq özünün təcürbi tətbiqini tapmağa, cəmiyyətə fayda verməyə başlamışdır.

Vaxtilə Hipokrat xəstəliklərin səbəbləri içərisində ərazi, iqlim, fəsillər, havanın fiziki-kimyəvi vəziyyəti ilə əlaqədar olanları ayırmağa xüsusi diqqət vermişdir. Böyük loğman Əbu-Əli ibn Sina müxtəlif iqlim şəraitlərinin insan səhhətinə təsirinin dəqiq təsvirini vermiş, hava və mövsümdən asılı olaraq müalicənin formaları, pəhriz və həyat qaydalarına xüsusi diqqət verməyi çox vacib hesab etmişdir.

Müasir dövrümüzdə qlobal iqlim dəyişmələri təbii-coğrafi şəraitə, relyef xüsusiyyətlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Təbiətdə baş verən hadisələr, fəlakətlər nəticəsində insanların keçirdiyi stresslər hazırda xəstəliklərin əmələ gəlməsi üçün ciddi xəbərdarlıqdır. İqlimin dəyişməsinin insanların sağlamlığına təsir faktorları, eyni zamanda insanların iqlimə təsiri, qlobal istiləşmə, ozon təbəqəsinin tükənməsinin, ultrabənövşəyi şüalanmanın və parnik effektinin insanların sağlamlığına ziyanı bu gün ən aktual məsələlərdəndir. Son vaxtlar təbii fəlakətlər insan ölümündə qlobal problemə çevrilmişdir.

Sağlamlıq və xəstəlik haqqında məlumat verməkdə məqsədimiz xarici mühit amillərinin davamlı dəyişməsinin insan orqanizminə təsirini nəzərə çatdırmaqdır. Coğrafi mühitin insan səhhətinə təsiri və onun proqnoz sahəsinə dair aparılan tədqiqatlarının çərçivəsində coğrafiya elmi ilə tibb emi arasında bağlılıq yaradan problemlərinin təhlili müasir dövrdə aktualdır [8].

Bu məqsədlə Azərbaycanda müxtəlif istiqamətli tibbi-coğrafi araşdırmalarının elmi-praktiki əhəmiyyətini nəzərə almaq məqsəduyğundur. Problemə dair Ə.C.Əyyubov, A.Abdullayev, M.Qasimov və başqa tədqiqatçıların əsərlərində elmi-praktiki məsələlər daha ətraflı məzmununda əsaslandırılmışdır. Ə.C.Əyyubov tərəfindən aparılan iqlim və insan səhhətinin qarşılıqlı əlaqəli sistemlərinin nəticələri tibbi coğrafiya elminin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Azərbaycanda tibbi meteorologiya elminin formalaşmasında və onun metodiki araşdırılmasında Ə.C.Əyyubovun elmi tədqiqat işlərinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Onun ürək-damar xəstəliklərinin, insanda baş verən metopatoji reaksiyasının müəyyən edilməsində rolu və coğrafi elmi mövqeyi metodiki-praktiki əhəmiyyətə malikdir. Ə.C.Əyyubovun [5] rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı əsasında insan orqanizminə təsir edən havanın (Abşeron yarımadası üzrə) beş metopatik effekt pillələrinin təhlükəsiz, indifferent, az riskli, riskli, kəskin riskli halları təsnifatı tibbi coğrafiya elminin proqnoz istiqamətlərinin

təliminin metodikası dəyərli hesab edilir.

Əsas məsələlərdən biri də Ə.Əyyubov [5] tərəfindən respublikanın kurortları və müalicə mərkəzlərinin biometeroloji səciyyəsinə dair təhlillərin aparılmasına dair metodiki cəhətdən əsaslandırılmasıdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatların nəticələrindən yeni yaradılan kurort-müalicə komplekslərindən effektiv istifadə olunur. Müxtəlif kurort-müalicə (xüsusən də Xəzər sahili) komplekslər üzrə Ə.Əyyubovun tərtib etdiyi iqlimlə müalicə edilməsinin praktiki nəticələri dəyərlidir. Qeyd etmək olar ki, aparılan mühüm məsələlərdən biri də tibbi-meteoroloji proqnozlarının elmi-praktikasının nəticələrindən tibbi elmi müəssisələrdə istifadə edilməsidir.

Tibb elminin aparıcı alimlərinin əsərlərində də coğrafi şəraitin insan orqanizmi ilə əlaqəsinə dair araşdırmaların mövqeyi və təhlilinin metodikasına dair yanaşmaları elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə H.M.İsazadənin apardığı tibbi-coğrafi tədqiqatlarında insan orqanizmində baş verən hipertoniya, vena damarlarının stenokardiya və s. xəstəliklərinin yaranması ilkin olaraq kəskin iqlim dəyişkənlikləri ilə üzvi surətdə əlaqəlidir. M.E.Abdullayev, M.A.İrani, M.C.Qasimov və başqa tibbi elmi tədqiqatçılar insan orqanizmində baş verən müxtəlif xəstəliklərinin yaranması və yayılmasında tibbi-meteoroloji faktorlarına üstünlük vermişlər.

AMEA Coğrafiya İnstitutunun əməkdaşları U.R.Tağıyeva və C.N.Əhmədova tərəfindən tərtib edilmiş “Tibbi-meteoroloji proqnozların hazırlanması üçün metodik vəsait”in (Bakı, 2015) tibbi coğrafiya elmi üçün dəyərli tədqiqatlardan sayılır. Metodiki vəsaitdə meteoroloji proqnozlaşmasının əsasında tibbi-coğrafi məsələlərinə kompleks yanaşılmış və elmi-praktiki məsələlərinin tipoloji xarakterlərinin ön plana gətirilməsi, dəyərləndirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Dünya əhalisi arasında ürək çatışmazlığı xəstəliyinin yayılması 10%-sə, ölkəmizdə bu göstərici 10-12% təşkil edir. Bundan əlavə ölkədə kəskin koronar sindromdan hər min nəfərdən dördü əziyyət çəkir. Vaxtında aşkarlanmasından asılı olaraq ölüm faizi 1-5 arası dəyişir. Son illər ölkəmizdə ürək-damar xəstəliklərinin yayılması səbəbindən bu problemin həlli prioritet sayılır. Bu xəstəliklərdən əziyyət çəkənlərin əksəriyyətini paytaxt sakinləri təşkil etsə də, regionlarda da bu problem mövcuddur. Son zamanlar infarktın da dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də gəncləşməsi müşahidə edilir.

Respublikamızda da bu xəstəliklər ölümə səbəb olan xəstəliklər arasında birinci yeri tutur. Ona görə də ürək-damar xəstəliklərinin profilaktikası, diaqnostikası, müalicəsi hər zaman aktuallığını saxlayır. Mütəxəssislər bildirirlər ki, bir çox xəstəliklərdə olduğu kimi, ürək-damar xəstəliklərinin də ən böyük yayılma səbəbi genetika, irsiyyətlə bağlıdır. Amma bu, yeganə səbəb deyil və ürək-damar xəstəliklərini əmələ gətirən bir çox faktorlar, səbəblər var. Məsələn, ekoloji gərginlik, stress, əsəb, şüalanma, qidalanma rejimi, qidaların tərkibinin keyfiyyətsiz olması, modifikasiya olunmuş məhsullar və s. [9].

Anomal iqlim dəyişiklikləri immunitet zəifliyinə səbəb olur və nəticədə

virus infeksiyaları şiddətlənir. Kəskin respirator xəstəliklərin əsas səbəbi də iqlim dəyişikliyi və immunitet çatışmazlığıdır. Ona görə də əhali bunları nəzərə alıb mümkün qədər özünü qorumalıdır. Çalışmalıdırlar ki, immunitet zəifləməsin. Bədəni möhkəmləndirəcək qidaları mümkün qədər qəbul etmək, idmanla məşğul olmaq, orqanizmi möhkəmləndirmək lazımdır.

Əhalinin istifadə etdiyi qidaların keyfiyyətsiz olması ürək-damar xəstəliklərinin əmələ gəlməsində və sürətlə inkişaf etməsində çox önəmli bir səbəbdir. Ölkəmizdə heyvan mənşəli yağlardan, ətlərdən mətbəxdə çox istifadə edilir. Bu isə ürək-damar xəstəliklərinin daha cavan yaşda və daha şiddətli formalarda qarşımıza çıxması ilə nəticələnir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində də qidalanma rejimi bu xəstəliyin yayılmasının səbəblərindən biri hesab olunur. Həmin ölkələrdə hazır qidaların çox miqdarda istehlak olunması bu xəstəliklərin geniş yayılmasına səbəb olur [10].

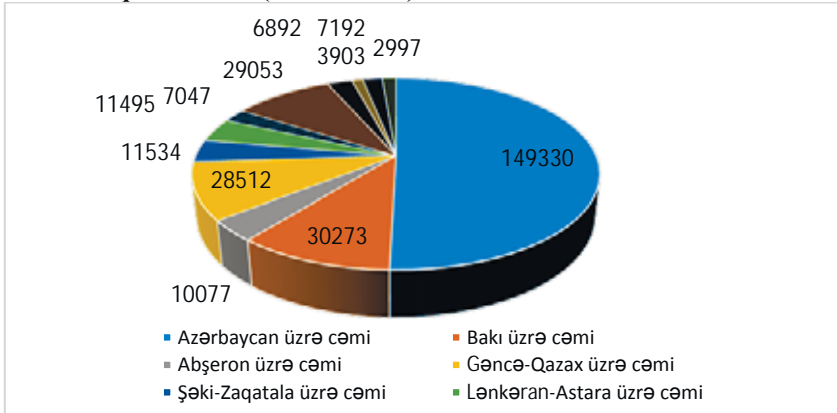
Ə.C.Əyyubovun [5] apardığı tədqiqata istinad edərək, dağlıq ərazilərdə müəyyən hündürlükdən sonra (3000 m-dən yuxarılarda) xarici təsir getdikcə çoxalır, bu şəraitə alışmayan adamlar üçün mühit əlverişsiz və bəzən də təhlükəli olur. Atmosfer təzyiqinin mülayim və kəskin dəyişmələri ilk növbədə ürək-damar sistemi zəif olan adamlara təsir göstərir.

Dağlıq ərazilərdə yaşayan əhali havanı çox incə nəfəs alırlar və aşağı təzyiqə alışırlar. Dəniz səviyyəsindən yüksək olan ərazi hündürlüyü 200 m və daha yüksəkdirsə, barometrik təzyiq göstəriciləri dəyişir, bədənin qan dövrəni və ağciyərlərin hiperventilasiyası ilə reaksiya verir. Ərazi nə qədər yüksəkdirsə, bədənin reaksiyası daha güclüdür. Eyni zamanda, qan içində qırmızı qan hüceyrələrinin və hemoglobinin sayı artır. Qanda hemoglobin yüksəlir, maddələr mübadiləsi sürətlənir. Bu iqlim xroniki ürək və ağciyər xəstəliklərinin, habelə sinir sisteminin xəstəliklərinin müalicəsi üçün əlverişlidir. Tipik olaraq, sağlam insanlar barometrik təzyiqin cüzi dalğalanmalarına cavab vermirlər, lakin xəstələr bunu çox yaxşı hiss edirlər. Düzənliyə uyğunlaşan əhali təbii ki, dağ havasına çətin alışır. Ona görə də hər hansı bir hava şəraitinə insan uyğunlaşarsa, həmin ərazinin iqlimi ilə orqanizmi də formalaşır [5].

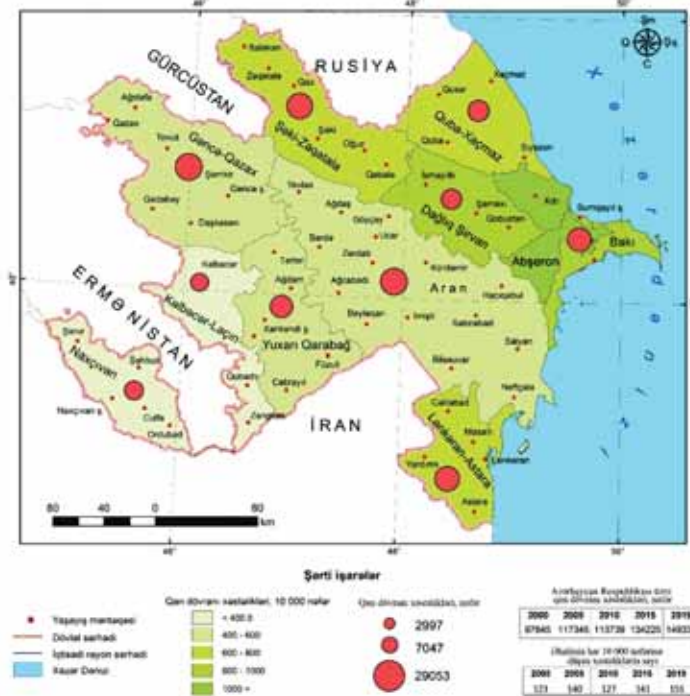
Apardığımız tədqiqatlara görə təbii-coğrafi şəraitin (iqlim dəyişiklikləri, təbii proseslər və s.), ekoloji gərginliyin və sosial-iqtisadi vəziyyətin təsirindən, respublikada iqtisadi rayonlar üzrə qan dövrəni xəstəlikləri (ürək-damar) ilə xəstələnən xəstələrin sayına görə Abşeron iqtisadi rayonu daha çox fərqlənir. Aşağıdakı xəritə-sxemdən də bunu aydın görmək olur.

Respublika üzrə statistik göstəricilərə əsasən arterial hipertenziyadan əziyyət çəkənlərin 40%-i 40, 50%-i 50, 60%-i isə 60 yaşından yuxarı olan şəxslərdir. Ölkəmizdə ürək-damar xəstəlikləri daha çox əhalinin sıx məskunlaşdığı və sənayenin üstün inkişaf etdiyi Abşeron, Mərkəzi Aran, Gəncə-Qazax, Lənkəran-Astara, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonlarında müşahidə edilir (şəkil 1).

2019-cı ildə qan dövranı (ürək-damar) xəstəlikləri ilə xəstələnən xəstələrin sayı

Şək. 1. 2019-cı ildə ölkənin iqtisadi rayonları üzrə əhalinin qan dövranı sistemi (ürək-damar) xəstəlikləri üzrə dinamikası

Şək. 2. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə qan dövranı (ürək-damar) xəstəliklərinin dinamikası

Xəritə-sxemdən görüldüyü kimi respublikamızın ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarında xəstəliyin müxtəlif dərəcədə yayılmasının səbəbləri təbii-coğrafi şərait, iqlim şəraiti, həyat tərzi, sosial problemlər, sənaye sahələrinin inkişafı nəticəsində ekoloji problemlərin gərginləşməsi ürək-damar xəstəliklərinin, xüsusilə, infarktın yayılmasında vacib rolunu oynayan amillərdir. İqtisadi rayonlar arasında Abşeron iqtisadi rayon daha çox seçilir. Təbii ki, əhalinin sayı və sıxlığının çox olması, hava şəraitinin dəyişkən olması, müasir dövrdə fəsil dəyiş-

kənliyinin normal olmamasının təsiri, atmosferin çirklənməsinin artması, çirкли yağışların yağması, radiasiyanın çoxalması və s. bu kimi ekoloji amillərin təsiri nəticəsində xəstəliyə tutulanların sayı çoxalmışdır.

Abşeron iqtisadi rayonunun təbii-coğrafi və ekoloji şəraitinin ürək-damar xəstəliklərinə təsirinin müasir dövrümüzdə vəziyyətinin tədqiqatından görünür ki, digər iqtisadi rayonlardan daha çox fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, insan bədənində gedən bəzi bioloji və biofiziki proseslərin, xüsusilə ürək-damar sisteminin fəaliyyətinin atmosfer təzyiqindən müəyyən dərəcədə funksional asılılığı var. Oturaq şərait keçirən sağlam adamlarda bu asılılıq az hiss olunur. Lakin kəskin hündürlük fərqi olan yerdəyişmələrdə sağlam adamların da atmosfer təzyiqinə reaksiyası nəzərə çarpır.

Abşeron iqtisadi rayonunun yerləşdiyi ərazi coğrafi mövqeyinə görə fərqli xarakter daşıyır. Xəzər dənizi sahilində yerləşməsi ilə əlaqədar olaraq, dənizlə quru arasında təzyiq fərqi burada küləkli günlərin sayının çox olmasına səbəb olur. İqlim şəraiti ilə əlaqədar Abşeron yarımadasında xəzri və gilavar küləkləri kəskin hava dəyişmələrinin mahiyyəti və istiqamətini müəyyənləşdirməyə imkan verən və eyni zamanda yüksək meteohəssas adamlarda xəstəliyin gedişinə təsir göstərən amillərdir [5].

Abşeron yarımadasında şlakətli havaların azlığına görə respublikanın digər rayonlarından kəskin fərqlənir. Bu ərazidə barik proseslərin kəskin təzahürü –relyefli səth örtüyü ilə dənizin qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan yüksək hava dinamikliyi ilə əlaqədardır. Abşeron yarımadası atmosfer təzyiqinin sutkalıq dəyişmə fərqi kəskinliyinə görə respublika ərazisində xüsusi yer tutur. Bakı, Sumqayıt və onlara yaxın yaşayış məntəqələrinin əhalisi atmosfer təzyiqinin mənfi təsirinə respublikanın digər rayonlarına nisbətən daha çox məruz qalır. Yarımada stressli rayon kimi qiymətləndirilir. Oroqrafik şəraitlə şərtlənən sinoptik gərginliyin təzahürü olan bu vəziyyət burada yaşayan əhalinin səhətlərinə xüsusi diqqət yetirməsini tələb edir [5].

Çirklənmiş havada insanlar atmosfer aerozolunun mənfi təsirini maqnit tufanları zamanı olduğundan heç də az hiss etmirlər. İnsan orqanizminə təsir edən həm kosmik mənşəli, həm də məhəlli və antropogen amilləri eyni dərəcədə qiymətləndirmək lazımdır. Ürək-damar xəstəlikləri və onlarla əlaqədar olan ölüm halları bütün xəstəliklərin 60-70%-ni təşkil edir. Bu xəstəliklərin çox yayılması təbii səbəbi yalnız ayrı-ayrı günlərdə atmosferdə və onun yerə yaxın təbəqəsində baş verən meteoroloji dəyişmələrin nəticəsidir. Müasir dövrümüzdə iqlim dəyişmələrinin də təsiri, bu proseslərin daha da gücləndirilməsinə səbəb olur. Bu da ərazidə ürək-damar xəstəliklərinin artmasına səbəb olur.

Xəstəliyin yaranması üçün şərait yaradan digər amillər iri sənaye sahələrinin iqtisadi rayonda yerləşməsidir. Qan dövrənə xəstəliklərinin əmələ gəlməsində elektromaqnit, radiasiya şüalanmalarının rolu daha çoxdur. Onlar ana-dangəlmə qüsurların əmələ gəlməsi riskini çoxaldır, dölün ana bətnində inkişafına mənfi təsir göstərir. Elektromaqnit şüalarının mənbələrinin sayının günbəgün artması, onların istehsalatda və məişətdə daha geniş yayılması bu şüa-

ların mənfi təsirinə məruz qalan insanlarda xəstəliklərin, xüsusilə ürək-damar xəstəliklərinin sayının artmasına səbəb olur [10].

Apardığımız tədqiqat nəticəsində Abşeron iqtisadi rayonunda ürək-damar xəstəliklərindən ölənlərin sayı digər xəstəliklərdən ölənlərin sayından daha çoxdur. Mövcud kardioloji problemlərin artaraq, son illər ürək-damar xəstəlikləri epidemik hal alıb. Hazırda iqtisadi rayonda hipertenziya və vaskulyar miokarda daha çox rast gəlinir. Ümumiyyətlə, əhalinin orta yaş həddinin artması ilə əlaqədar olaraq ürək-damar xəstəliklərində də artım müşahidə edilir.

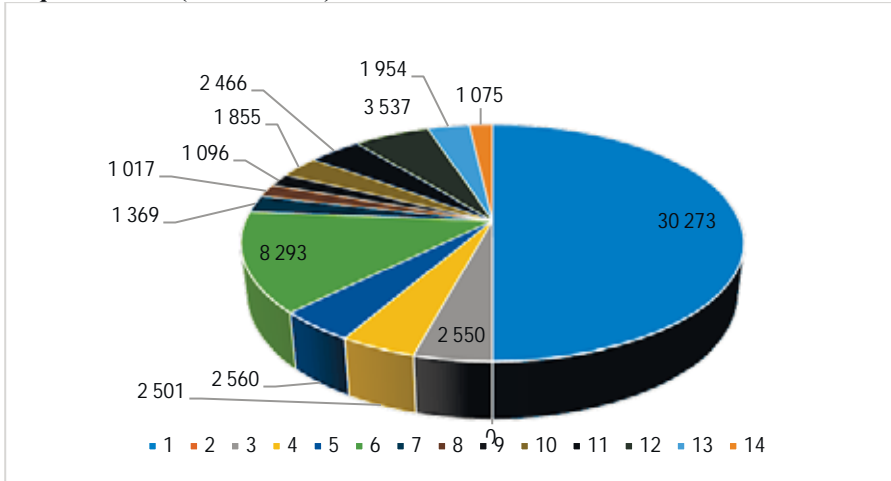

Şəkl. 3. Abşeronda qan dövranı (ürək-damar) xəstəlikləri ilə xəstələnən xəstələrin dinamikası

Apardığımız tədqiqatlara görə Abşeron iqtisadi rayonunda qan dövranı xəstəlikləri (ürək-damar) ilə xəstələnən xəstələrin sayı 2011-cu ildə rayon üzrə cəmi 9851 nəfər, 2015-ci ildə 9888 nəfər, 2019-cü ildə 10077 nəfər olmuşdur. Əhalinin hər 10 000 nəfərinə düşən xəstələrin sayı 2011-ci ildə 187,3, 2015-ci ildə 178,2, 2019-cü ildə 175,4 olmuşdur.

Xəritə-sxemdən görüldüyü kimi Abşeron iqtisadi rayonunda xəstəliyin müxtəlif dərəcədə yayılmasının səbəbləri təbii-coğrafi şərait, iqlim şəraiti, həyat tərzi, sosial problemlər, sənaye sahələrinin inkişafı nəticəsində ekoloji problemlərin gərginləşməsi ürək-damar xəstəliklərinin, xüsusilə, infarktın yayılmasında vacib rol oynayan amillərdir. İqtisadi rayonda müasir dövrümüzdə iqlim dəyişmələri ilə əlaqədar fəsilələrin qanunauyğun şəkildə dəyişməməsinin təsiri, atmosferin çirklənməsinin artması, çirkləyici yağışların yağması, radiasiyanın çoxalması və s. kimi ekoloji amillərin təsiri nəticəsində xəstəliyə tutulanların sayı çoxalmışdır. Belə ki, Binəqədi, Nizami, Qaradağ, Xəzər rayonlarında xəstəliyə tutulanların sayı 2019-cu il üçün 2500-dən yuxarı olub. Xətai rayonunda isə xəstələrin sayı 3000-dən yuxarıdır.

**Bakının inzibati rayonlarında 2019-cu ildə
qan dövranı (ürək-damar) xəstəlikləri ilə xəstələnən xəstələrin dinamikası**

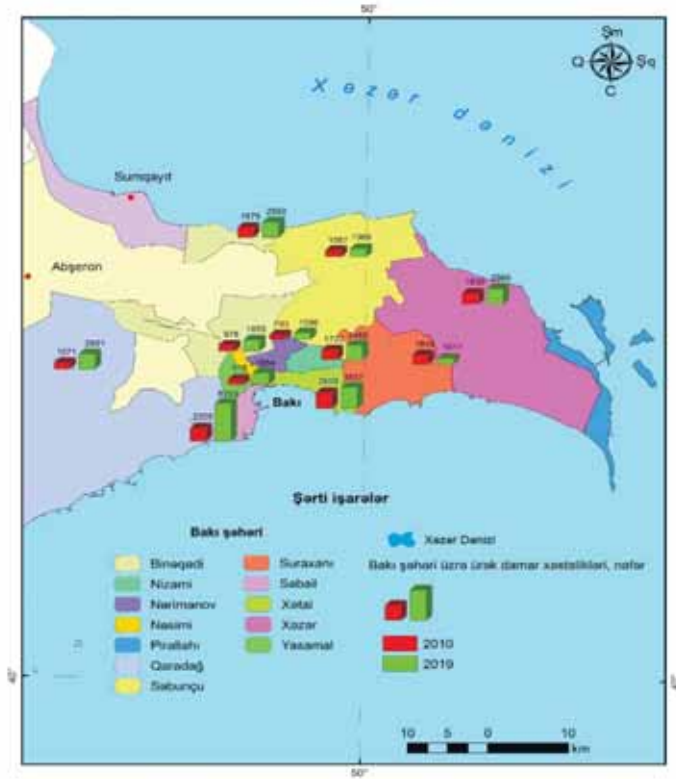
Şəkl. 4. Bakının inzibati rayonları üzrə əhəlinin qan dövranı sistemi (ürək-damar) xəstəlikləri üzrə dinamikası

Abşeron iqtisadi rayonunda insanlar ən çox ürəyin işemik xəstəliyindən əziyyət çəkirlər. Bu, tac damarlarının tutulması və ya daralması nəticəsində xəstədə sinə ağrılarından başlamış, onun infarkt keçirməsi və hətta ölümünə qədər gətirib çıxaracaq bir sıra klinik vəziyyətlərə səbəb ola bilər. Ürək işemiyası dünyada da yaşından asılı olmayaraq, insanlar arasında ən çox yayılan xəstəlik hesab olunur. “İnfarkt” latın sözü olub, mənası “ölüm” deməkdir. İnfarktın bir neçə növü var. Məsələn, ürək, beyin infarktı və s. İnfarkt damarların daralması, tutulması nəticəsində bir orqanın və yaxud onun bir hissəsinin ölümü deməkdir. Ürək infarktı dediyimiz ürəyin tac damarlarının tutulması və ya daralması nəticəsində onun bir hissəsinin qansız qalması və əzələnin ölməsidir.

Müasir dövrdə elmin, texnikanın inkişafı, insanların həyat tərzinin, eləcə də iqlim və ətraf mühit dəyişikliklərinin artması xəstəlik törədən amillərə çevrilərək, əhəlinin sağlamlığının qorunması məsələsini aktuallaşdırmışdır. Əhəlinin sağlamlığının qorunması mürəkkəb bir problem olub, təkcə insanların həkimə müraciət edib, müalicə almaq və s. imkanlarını nəzərdə tutmur, bu həm də dövlət əhəmiyyətli məsələdir, dövlət tərəfindən profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Respublikada və Abşeron iqtisadi rayonunun əhəlisinin ürək-damar xəstəlikləri ilə xəstələnən xəstələrin səmərəli tibbi xidmətlər sisteminə, kadrlara, insanlarda sağlam həyat təzi keçirmək mədəniyyətinin aşılanmasına ehtiyac var. Bütün bunlar keyfiyyətli qidanın, pulsuz sağlamlaşdırma tədbirlərinin, geniş idman seksiyaları şəbəkəsinin əlçatan olmasının təmin edilməsini, cinsiyyətdən və yaşdan asılı olaraq, vətəndaşların sağlamlıq vəziyyətinin müntəzəm monitorinqi olmalıdır.

Şək. 5. Bakı şəhəri üzrə qan dövranı (ürək-damar) xəstəliklərinin dinamikası

Hal-hazırda insan fəaliyyəti getdikcə biosferin çirklənməsinin əsas mənbəyinə çevrilir. Qazlı, maye və bərk sənaye tullantıları təbii mühitə daha çox miqdarda daxil olur. Tullantılardakı müxtəlif kimyəvi maddələr, torpağa, havaya və ya suya girərək, bir zəncirdən digərinə ekoloji əlaqələrdən keçir, nəticədə insan bədənində daxil olur.

Ümumilikdə, ekoloji sağlamlıq çərçivəsində görülən bütün işlər gənc nəsli ətraf mühitin qorunmasına səsləmək, bu gün və gələcək üçün sağlam ekoloji mühitin formalaşmasına çalışmaq amallarına yönəlir. Təbiətə zəruri qayğı bizim daha yaxşı yaşayışımız, sağlam ekoloji mühitlə təmin olunmağımız deməkdir. Əhalinin maarifləndirilməsi, sanitariya gigiyeni vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün xüsusi kompleks tibbi-coğrafi tədqiqatların aparılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Nəticə: Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, respublikanın iqtisadi rayonları arasında ürək-damar xəstəlikləri ilə xəstələnən xəstələrin sayı Abşeron iqtisadi rayonunda daha çoxdur. İqtisadi rayonda qan dövranı xəstəlikləri (ürək-damar) ilə xəstələnən xəstələrin sayı 2011-cu ildə rayon üzrə cəmi 9851 nəfər, 2015-ci ildə 9888 nəfər, 2019-cü ildə 10077 nəfər olmuşdur. Bakı şəhərinin inzibati rayonları arasında Binəqədi, Nizami, Qaradağ, Xəzər rayonlarında xəstəliyə tutulanların sayı 2019-cu il üçün 2500-dən çox, Xətai rayonunun da isə

xəstələrin sayı 3000-dən yuxarıdır. Bu rayonlar xəstəliyin çox yayıldığı yaşayış məntəqələri kimi qiymətləndirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алексеева А.И., Мироненко Н.С. Окружающая среда и здоровье населения. География, общество, окружающая среда. В VII т. Т. V. География социально-экономического развития / М.: Городец, 2004, с.301-478.
2. Abdullayev M.M. İnsanın anatomiyası [Mətn]: dərslik: [2 cilddə] / I cild. Bakı: Azər nəşr, 2000, 416 s.
3. Вахшиев М.М. Ürəyin ritm pozulmalarında elektrokardiostimulyasiya [Mətn]: dərs vəsaiti / Bakı: Təknur, 2008, 320 s.
4. Əlizadə İ. Q. Ürək-damar xəstəliklərinin propedevtikası: Tədris nəşri, 2002, 104 s.
5. Əyyubov Ə.C. və b. Bakı və Abşeron yarımadasının iqlimi və insan səhhəti. Bakı, 1997.
6. Əliyev F., Bədəlov A., Hüseynov E. Ekologiya. Dərslik. Bakı, 2012, s.828
7. Зарубин Г.П. и др. Окружающая среда и здоровье. М.: Знание, 1997.
8. Rzayeva S.İ. Şəhərlərdə insan səhhətinə təsir göstərən mühit amillərinin təsnifatı. // Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin BDU filialının əsərləri. Bakı, 2012, s.555-561.
9. Rzayeva S.İ. Bakı və Sumqayıt şəhərlərində atmosfer havasının müasir ekoloji vəziyyəti və onun əhalinin sağlamlığına təsiri. // Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri. XVII cild. Bakı, 2012, s.512-516.
10. Rzayeva S.İ. Ətraf mühitin keyfiyyət göstəricilərinin insan sağlamlığında rolu. // Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin BDU filialının əsərləri. Bakı, 2008, s.245-251.

МЕДИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ АПШЕРОНСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА НА СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ

С.И.РЗАЕВА, А.Р.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются медико-экологическая оценка компонентов окружающей среды, медико-географических условий возникновения и распространения болезней. Изучено влияние природно-географических условий и факторов окружающей среды на организм и причинно-следственная связь распространения болезней в регионах. Уточняется разнообразие географии распространения сердечно-сосудистых заболеваний в Апшеронском экономическом районе. Проанализированы изучение природно-географических условий территории экономико-географического региона, определение ареалов любых болезней, методы борьбы с ними. Экологический стресс, стресс, нервозность, радиация, диета, низкое качество продуктов питания, модифицированные продукты и т. д. Роль таких факторов в развитии болезни уточняется. Определены индикаторы для оценки локализации заболевания среди населения и способы повышения их осведомленности.

Ключевые слова: медико-географический, сердечно-сосудистый, Апшерон, экологические условия, окружающая среда, здоровье человека, население, здоровье, изменение климата, ветер хазри-гилавар

**MEDICAL-GEOGRAPHICAL ASSESSMENT OF THE IMPACT
OF NATURAL-GEOGRAPHICAL AND ECOLOGICAL CONDITIONS
OF THE ABSHERON ECONOMIC REGION ON CARDIOVASCULAR DISEASES**

S.I.RZAYEVA, A.R.MAMEDOVA

SUMMARY

The article analyzes the medical and ecological assessment of the components of the environment, medical and geographical conditions for the occurrence and spread of diseases. The influence of natural and geographical conditions and environmental factors on the body and the cause-and-effect relationship of the spread of diseases in the regions have been studied. The diversity of the geography of the spread of cardiovascular diseases in the Absheron economic region is being specified. The study of the natural-geographical conditions of the territory of the economic-geographical region, determination of the areas of any diseases, methods of combating them are analyzed. Environmental stress, stress, nervousness, radiation, diet, poor quality food, modified foods, etc. The role of such factors in the development of the disease is being clarified. Indicators for assessing the localization of the disease among the population and ways to raise their awareness have been identified.

Keywords: medico-geographical, cardiovascular, Absheron, ecological conditions, environment, human health, population health, climate change, khazri-gilavar wind